

Зборник Института за педагошка истраживања
Година 56 • Број 2 • Децембар 2024 • 321–341
УДК 343.97-057.87:613.83(497.11)

ISSN 0579-6431
ISSN 1820-9270 (Online)
<https://doi.org/10.2298/ZIPI2402321R>
Оригинални научни рад

ФАКТОРИ ИЗ ШКОЛСКОГ ОКРУЖЕЊА И ЗЛОУПОТРЕБА ДРОГА

Ивана Радовановић* ➤ ORCID: 0000-0002-3555-5140
Криминалистичко-полицијски универзитет, Београд, Србија

Марија Маљковић ➤ ORCID: 0000-0003-1003-3490
Универзитет у Београду – Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију,
Београд, Србија

Данијела Спасић ➤ ORCID: 0000-0001-9432-5188
Криминалистичко-полицијски универзитет, Београд, Србија

А П С Т Р А К Т

Истраживања фактора у школском окружењу, који утичу на то да адолесценти злоупотребавају дрогу, представљају важну претпоставку за креирање превентивних интервенција и програма превенције. Предмет овог истраживања представља идентификовање чинилаца чије је порекло у школској средини и који имају непосредан утицај на злоупотребу дрога и на основу којих се са великом вероватноћом може предвидети да ће до злоупотребе доћи, као и постојање разлика између адолесцената и адолесценткиња у вези са тим чиниоцима. Узорак истраживања је случајан узорак ученика средњих школа из Београда. У истраживању је учествовало 1287 ученика (675 женског и 611 мушког пола), узраста између 15 и 19 година. Анализа добијених података урађена је каноничком дискриминативном анализом, посебно за адолесценате, а посебно за адолесценткиње. Резултати истраживања показали су да и код адолесцената и код адолесценткиња постоје три облика злоупотребе дрога: *само коришћење, коришћење и растурање* и *само растурање дроге*. Анализом података утврђено је да на ове облике злоупотребе дрога највише утиче лош успех у учењу, бежање из школе, непостојање школских полицајаца, лака доступност дроге, те неки облици насиља међу ученицима. Резултати су такође показали да постоје разлике између адолесценткиња и адолесцената у чиниоцима који доприносе злоупотреби дрога. Код адолесценткиња су најважнији чиниоци лош успех у школи, непостојање школских полицајаца, насиље у школи и др. Код адолесцената ти чиниоци су постојање погодних места за продају и куповину дрога у школи или њеној

* Мејл: ivana.radovanovic@kpu.edu.rs

близини, постојање кладоница и коцкарница у близини школе, неки облици насиља, као што су вређање и сексуално узнемиравање других ученика.

Кључне речи:

адолесценти, ризични фактори, школа, злоупотреба дрога.

■ УВОД

Злоупотреба дроге представља понашање које по тежини последица, као и по опасностима за физичко и психичко здравље појединаца несумњиво заузима врло важно место у процесу развоја младих. Због немерљиве опасности коју представља то понашање, истраживање његове етиологије и могућности и начина превенције, посебно у популацији младих, изузетно је значајно за друштво у целини. Истраживања размера коришћења дрога у популацији ученика средњих школа у европским земљама, спроведена према методологији ESPAD,¹ показала су да је проценат ученика узраста 15 и 16 год., који су бар једном у животу користили неку од забрањених супстанци, од 1995. год. порастао са 11% (Hibell et al. 1995) на 17% колико је износио према последњем истраживању из 2019. год. (ESPAD Group, 2020). Треба напоменути да се дати подаци углавном односе на употребу канабиса који је био најчешће коришћена илегална дрога у свим земљама из узорка. Тренд употребе канабиса указује на општи пораст између 1995. и 2019. године са 11% на 16% када је у питању његова употреба бар једном у животу, те са 4,1% на 7,4% када је у питању његово коришћење у последњих месец дана. Такође, подаци указују да су у већини земаља стопе преваленције биле веће код дечака него код девојчица.

Србија је у овим истраживањима учествовала три пута: 2007, 2011. и 2019. год. Резултати истраживања из 2007. год., спроведеног на узорку од преко 6000 ученика,² показују да је око 15% ученика бар једном током живота користило неку од илегалних супстанци. Најчешће је то била марихуана, коју је најмање једном у животу пробало 6,7% ученика, док је 2,3% ученика користило марихуану или хашиш током месеца који је претходио истраживању. На основу извештаја о истраживању које је спроведен 2019. год. чини се да је ситуација ипак нешто боља, јер резултати показују да је неку од илегалних супстанци током живота пробало 8,6% ученика из узорка, што је знатно ниже у односу на податке из претходне деценије, али и од просека за земље Европе који, према последњем истраживању, износи 17% (ESPAD Group, 2020).

¹ The European School Survey Project on Alcohol and Other Drugs – ESPAD

² *Evropsko istraživanje o upotrebi alkohola i drugih droga među mladima u Srbiji 2008 (2009)*. Beograd: Ministarstvo zdravlja Republike Srbije, Institut za javno zdravlje Srbija „Dr Milan Jovanović Batut”.

Због несумњивог значаја које школско окружење има у свим видовима понашања ученика, као и у превенцији поремећаја понашања, посебно је значајно проучити у којој мери се школско окружење може користити у превенцији злоупотреба дрога. Да би се то сазнало, неопходно је најпре утврдити да ли, у којој мери и који фактори школског окружења имају утицаја на злоупотребу дрога. На самом почетку проучавања истраживачи се срећу са појмом *злоупотреба дрога* чије значење се различито одређује и сагласно томе и различито се операционализује. Термин *злоупотреба дрога* свакако није најадекватнији за скуп понашања која су у вези са дрогом, али се често употребљава у пракси и међу стручњацима различитих профила, као заједнички назив за већи број понашања која су санкционисана Кривичним закоником Републике Србије.³ Неки алтернативни изрази, попут *употреба дроге, зависност или ризична понашања у вези са дрогом* још су мање адекватни и мање прихватљиви.

Ипак, било који термин за ову врсту понашања да је прихваћен резултати истраживања о школским чиниоцима који на њега утичу нису бројни. Преглед литературе показује да је реч само о истраживањима фактора уношења дроге у организам, али не и осталих облика понашања у вези са дрогом. Истраживања се углавном односе на улогу лошег успеха у школи (Bailey & Hubbard, 1990; Jugović, 2004; Mitrović i sar., 2006; Newcomb & Bentler, 1988; Stojadinović, 2004; Šarić, 2008). Посебна пажња посвећује се испитивању повезаности између коришћења алкохола и дрога и школског успеха (McCluskey et al., 2002; Townsend et al., 2007). Ученици који користе алкохол и/или дроге чешће одсуствују са наставе, имају слабију концентрацију и негативне ставове према школи, мање су активни на часу. Све ово доводи до лошијег школског постигнућа, слабљења мотивације, нерегуларног похађања наставе, а у најтежим случајевима и до напуштања школовања (Maljković, 2020). Иако је лош успех некад више, а некад мање повезан са коришћењем дрога, скоро сви истичу да неуспех у учењу претходи коришћењу дрога, тј. да није последица него чинилац овог коришћења. Сличан резултат добијен је и у истраживању реализованом у нашој средини (Radovanović, 2016) у ком се показало да је лош школски успех значајан предиктор коришћења различитих психоактивних супстанци, а да предикторска снага варира зависно од нивоа неуспеха и од интеракције са особинама личности. Аутори указују на то да интеракција лошег успеха са другим ризичним факторима из школског окружења, као што су непажња на часу, нередовна израда домаћих задатака, нередовно учење и други, не слаби предиктивну снагу лошег успеха него је напротив појачава (Maljković, 2020).

Известан број аутора сматра, међутим, да је лош успех у учењу медијатор између коришћења дрога и неких других варијабли. На пример, Шапић (Šarić, 2008) открива да је лош успех медијатор између дисфункционалности поро-

³ Глава 23 КЗ РС „Кривична дела против здравља људи”, чл. 246, 246а и 247.

дице, психотицизма и зависности од дрога. Митровић и сарадници (Mitrović i sar., 2006) статус медијатора налазе у интеракцијама лошег успеха са особинама личности Закермановог модела личности (Zuckerman, 2002).⁴

Осим лошег успеха као фактори злоупотребе дрога, наводе се још и напуштање школе, недовољна приврженост школи, агресивност наставника, физичко насиље у школи, небрига родитеља за школовање детета и неки други фактори (Bailey & Hubbrad, 1990; Bašić, 2009; Gottfredson, 2001; Mitrović i sar. 2006; Newcomb & Bentler, 1988; Šarić, 2008). Као протективни фактори коришћења дрога наводе се мотивација за учење, посвећеност и приврженост школи, позитивни ставови о њој, негативан однос према насиљу, постојање школског полицајца и други (Loeber & Farrington, 2000; Maguin & Loeber, 1996; Radovanović i Spasić, 2017; Žunić-Pavlović i sar., 2010). Похађање школе и време проведено у школи у продуктивним активностима повезано је са нижим нивоима криминалног понашања и злоупотребе дрога (Anderson, 2014; Gottfredson, 2001; Hirsch et al., 2018; Lochner & Moretti, 2004). Имајући у виду изнесене констатације, неопходно је да сви актери (почевши од школе, преко породице до правосудја) буду заинтересовани и да заједнички делују, како не би дошло до прекидања школовања (Maljković i sar., 2021).

У овом раду прихваћен је термин *злоупотреба дрога*, али се под њим подразумевају понашања која су различита од већине до сада поменутих. Наиме, под тим изразом се подразумевају сви облици понашања који су својствени и могући на адолесцентском узрасту а санкционисани члановима КЗ РС у Глави 23. То значи да се под изразом *злоупотреба дроге* подразумева: 1) коришћење или уношење дроге у организам само понекад, с времена на време или када се осети потреба било које количине и врсте супстанце из групе канабиноида, депресора ЦНС-а, стимуланса или халуциногена, 2) нуђење, 3) поклањање, 4) позајмљивање дроге другима, 5) продаја, 6) посредовање у продаји или куповини и 7) куповина и држање дроге ради продаје (тзв. препродаја дроге).⁵

С обзиром на овако детаљну и прилично исцрпну дефиницију, аутори овог рада су уверени да ниједан облик злоупотребе дрога није остао необух-

⁴ *Закерманов алтернативни петофакторски модел личности* садржи пет базичних димензија личности – активитет, агресивност/хостилност, импулсивно тражење сензација, неуротизам и социјабилност. Од поменутих пет димензија личности из овог модела са злоупотребом супстанци значајно корелирају, посебно, следеће особине: импулсивно тражење сензација и агресивност (Mitrović i sar. 2006; Zuckerman, 1991). С тим у вези, може се навести и став неких аутора, познавалаца овог модела, да се особина агресивност-хостилност по правилу манифестује антисоцијалним понашањима различите врсте, што злоупотреба дроге свакако јесте и да се импулсивно тражење сензација најчешће манифестује у виду ризичних понашања, као што су чињење кривичних дела, коришћење алкохола и коришћење дроге (Radulović, 2014).

⁵ Уобичајени изрази у пракси за понашање под бројем један је „коришћење дроге”, а за понашања под редним бројевима од 2 до 7 „растурање” или „диловање” дроге.

ваћен дефиницијом основног појма *злоупотреба дрога*. Та ситуација омогућава да се проблем, предмет и циљ истраживања прецизније дефинишу. У складу с тим, проблем истраживања се може одредити као утврђивање да ли се и у ком степену ученици, који користе и растурају дрогу, на било који од идентификованих и могућих начина, разликују од ученика који немају било какав контакт са дрогом. Но, пошто утврђивање разлика у вези са неким школским факторима коришћењем мултиваријатних метода анализе података, на пример каноничком дискриминативном анализом, практично значи исто што и утврђивање утицаја тих фактора на те облике злоупотреба дрога (Мејовšek, 2008), проблем овог истраживања може се одредити и као утврђивање утицаја фактора школске средине на врсту и степен злоупотреба дрога.

Имајући то у виду, предмет истраживања може се дефинисати као: а) идентификовање чинилаца, пореклом из школске средине који значајно утичу на злоупотребу дрога и б) утврђивање разлика у вези са врстом тих чинилаца између адолесцената и адолесценткиња. Циљ истраживања је омогућавање планирања и примену превентивних поступака и интервенција које би имале реалан утицај на спречавање злоупотреба дрога у популацији адолесцената у школској средини.

С обзиром на тако одређен предмет истраживања, било је могуће поставити неколико хипотеза различитог нивоа општости. Најопштија хипотеза гласила је: *Варијабле које припадају окружењу школе представљају чиниоце којима се може објаснити значајан проценат злоупотребе дрога од стране ученика средњих школа*. Такође, општег нивоа била би и друга хипотеза која се односи на степен објашњења злоупотребе дрога од стране ученика у зависности од пола и од облика злоупотребе: *Обим објашњене варијансе злоупотребе дрога факторима из школског окружења варира зависно од пола и облика злоупотребе*.

■ МЕТОД

Варијабле злоупотреба дрога

На основу литературе и претходних истраживања, а поштујући усвојену дефиницију појма *злоупотреба дрога*, узорак варијабли којима је испитивана злоупотреба дрога, чиниле су следеће варијабле: 1) учесталост уношења дроге у организам или учесталост коришћења дроге; 2) учесталост продаје дроге; 3) поклањање дроге другима; 4) позајмљивање дроге другима; 5) посредовање у куповини или продаји дроге и б) куповина и држање дроге ради продаје.

Због чињенице да су све варијабле осим прве дистрибуиране као ретки случајеви, те варијабле су преведене у дихотомни облик „јесте – није растура-на дрога” на неки од ових начина. Приликом дихотомизације тих података и њихове анализе установљено је да злоупотреба дрога има три облика. 1) *Само коришћење дроге*, дакле само уношење дроге у организам без њеног растурања на било начин. У том првом облику злоупотребе учествује 83 или 6,45% од укупног броја испитаника у узорку.⁶ 2) *Коришћење и растурање дроге* – облик злоупотребе који се најчешће појављује код испитаника који су учествовали у нашем истраживању. Укупан број испитаника који се тако понаша је 145 или 11,27% и 3) *Само растурање дроге* – овај начин не садржи у себи уношење дроге у организам. Тај облик злоупотребе најређе се појављује будући да се тако по-наша 36 или 2,8% испитаника.

Свим тим облицима злоупотребе је супротна категорија *без контакта са дрогом*. Она се формира у случајевима када су одговори испитаника на сваку варијаблу од 1 до 6 негативни.

Варијабле из школског окружења

Постоје 24 варијабле које чине *варијабле из школског окружења*. Оне су изабра-не на основу досадашњих истраживања страних и домаћих аутора. Будући да је свака варијабла појединачно наведена у табели 1, а због ограниченог броја карактера дужине текста, овом приликом неће бити наведене.

Узорак испитаника

У истраживању је учествовало 1287 ученика средњих школа у Београду. Уче-ници су узраста од 15 до 19 година, а број испитаника по годинама узраста даје нормалну дистрибуцију. Просечна старост испитаника је 17,04 године са стандардним одступањем 1,147. У узорку је било 611 (47,47%) адолесцената и 675 (52,45%) адолесцентикња.⁷

⁶ Узорак ће бити описан нешто касније.

⁷ 15 год. – 10,5% женског и 10,5% мушког пола; 16 год. 21,3 % женског и 24,0% мушког пола; 17 год. – 29,6% женског и 29,6% мушког пола; 18 год. – 29,3% женског и 27,2% мушког пола и 19 год. – 9,3% женског и 8,7% мушког пола.

Инструменти и начин прикупљања података

Сви подаци у истраживању прикупљени су од стране школских психолога, помоћу *Упитника о карактеристикама и понашању ученика средњих школа у Београду* који је конструисан за потребе овог испитивања. Ученици су на питања одговарали у писаном облику, анонимно и уз претходно упознавање са циљем и сврхом истраживања. Пре попуњавања Упитника ученицима је скренута пажња да је учествовање у истраживању добровољно и да могу одбити да учествују или одустати током самог попуњавања Упитника. Укупно осипање узорка, рачунајући одбијање у учествовању, одустајање током попуњавања Упитника или некомплетно попуњавање Упитника, било је само у 45 случајева. Коректно попуњених Упитника на основу којих је урађено ово истраживање је било 1287.

Анализа података

Подаци о односима варијабли из школског окружења и злоупотребе дрога анализирани су каноничком дискриминативном анализом која је део Статистичког пакета за друштвене науке⁸ (IBM SPSS Statistics v. 22.0 for Windows).

■ РЕЗУЛТАТИ

Тестирање разлика између испитаника који *само користе дрогу, користе и растурају* или *само растурају дрогу*, с једне стране, и оних који нису имали било какав контакт са дрогом, с друге, у факторима који потичу из школског окружења дато је у Табели 1. Први део табеле садржи основне параметре ове анализе, а други стандардизоване дискриминативне коефицијенте и корелације сваке варијабле из школског окружења са изолованим латентним димензијама (дискриминативним функцијама) у сваком од три облика злоупотреба дрога.

⁸ Statistical Package for the Social Sciences

Табела 1. Каноничка дискриминативна анализа само коришћења дрога, коришћења и растурања и само растурања дрога у вези са факторима из школског окружења – анализа према полу⁹

Основни параметри каноничке дискриминативне анализе	Видови злоупотребе дрога											
	Без контакта vs Само користе				Без контакта vs Користе и растурају				Без контакта vs Само растурају			
	м	ж	с	г	м	ж	с	г	м	ж	с	г
Број функција	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Каноничка корелација	,456	,373		,412	,831	,726		,824	,852			,852
Wilks Lambda	,792	,861		,000	,000	,000		,000	,000			,016
Ниво значајности	,000	,017										
Варијабле школског окружења	с	г	с	г	с	г	с	г	с	г	с	г
Лош успех у последњем разреду	,012	,199	-,140	-,349	-,214	-,322	,114	,002	,076	-,047	-,415	-,423
Школа нема полицајца	,097	,028	,420	,152	,156	,310	,551	,429	,843	,180	-,480	,191
Наставници се труде да нешто научимо	,025	,304	-,009	,134	,144	,254	-,099	,150	-,182	,029	,261	,217
Неки наставници су агресивни	-,356	,078	-,175	-,136	,021	,212	,090	,213	-,164	,089	-,045	,127
Неки наставници превише пију	,250	,390	-,014	,065	,155	,313	,072	,305	-,235	-,017	-,128	,102
Поноси се именом школе	-,169	,106	,115	,234	-,194	-,035	,047	,135	,181	,109	,373	,397
Наставници имају разумевање када ученици имају проблема	,276	,377	,220	,288	-,043	,036	,202	-,025	,040	,111	,019	,215
Неки наставници омаловажавају ученике	-,054	,212	,083	,066	,051	,249	-,043	,223	,341	,288	,178	,271

⁹ Канонички дискриминативни коефицијент варијабле је с, а г корелација варијабле са дискриминативном функцијом.

Неки наставници су претили или вређали ученике	,145	,160	-,166	-,093	-,054	,167	,101	,263	,038	,249	,102	,255
Оцене се дају напамет	,072	,385	-,192	-,050	,096	,230	,060	,301	,114	,152	-,335	-,066
Оцене се не дају према знању	,350	,444	-,042	,001	-,182	,119	,111	,292	-,100	,068	,030	,089
У школи има погодних места за растурање дроге	,019	,268	,078	,168	-,069	,277	,046	,258	-,028	,281	,173	,284
Супкултурални објекти близу школе	,257	,290	,096	,023	,020	-,039	,026	-,026	,067	,093	-,104	-,083
Дилери дроге у кругу школе	,134	,296	,043	,111	,388	,514	,296	,437	,262	,352	,286	,280
Бављење спортом	,126	,164	-,194	-,110	-,088	-,071	-,369	-,309	,035	,056	,029	-,011
Ваннаставне активности	,170	,175	-,163	,228	-,049	,001	,080	,069	-,002	,033	,109	,208
Бежање са часова	,116	,411	,253	,476	,002	,396	,085	,267	-,108	,122	-,094	,181
Бежање из школе	,403	,508	,249	,407	,528	,682	,545	,599	,075	,237	,122	,252
Учествовање у тучи у школи	,118	,376	-,314	,128	,291	,117	-,154	,176	,059	,282	,552	,394
Учествовање у тучи ван школе	,421	,433	,598	,612	,019	,206	,097	,323	,036	,324	,232	,246
Вређање других ученика	,028	,276	,114	,288	,259	,505	,023	,309	,251	,492	-,100	,131
Сексуално узнемиравање	,036	,157	,225	-,383	-,005	,226	,002	,251	,368	,506	-,075	,060
Бојготовање других ученика	,032	,226	-,215	,157	-,088	,346	,063	,379	-,064	,383	,457	,285
Претње другим ученицима	,246	,179	,169	,248	,278	,423	,252	,420	,499	,661	,325	,435
Центроиди група	М	М	Ж	М	М	Ж	Ж	М	М	Ж	Ж	Ж
Нема злоупотребе	-159		-,130		-,143		-,267		-,095		-,081	
Има злоупотребе	1,648		1,239		1,419		1,403		2,227		2,155	

Према подацима датим у Табели 1, код свих видова злоупотребе постоји по једна латентна димензија која је одговорна за разлике између адолесцената који злоупотребљавају и не злоупотребљавају дрогу. Каноничке корелације тих димензија значајне су на нивоу 0,01. Најнижи коефицијент каноничке корелације је реда величине ,373, код адолесценткиња које *само користе дрогу*, а највиши ,523 опет код адолесценткиња које *користе и растурају дрогу*. Посматрано уопштено, ти нивои каноничких корелација су нижи него што се очекивало с обзиром на број (24) варијабли из школског окружења. Према добијеним резултатима, 24 варијабле објашњавају између 14 и 27,35% варијансе разлика између адолесцената који немају контакт са дрогом и оних који је злоупотребљавају на један од три описана начина.¹⁰ Гледајући појединачно варијабле, оне се могу условно сврстати у три категорије према степеном доприноса тим разликама. У првој категорији би биле оне чији допринос разликама изостаје или је сасвим мали. Типични примери тих варијабли су опажање ученика да се наставници труде да ученици науче градиво, да су неки наставници агресивни, да наставници превише користе алкохол, да прете и вређају ученике, затим учествовање у ваннаставним активностима и још неке. У другој категорији су варијабле које имају утицај само на неке облике злоупотреба дрога или код адолесцената или адолесценткиња. Те варијабле са спорадичним утицајем на дате разлике су: опажање да су их неки наставници омаловажавали, да се оцене не дају према знању, затим небављење спортом, бежање са часова, постојање супкултуралних објеката у близини школе и неки од облика насиља међу ученицима. У наведеној табели може се видети да те варијабле имају значајне дискриминативне коефицијенте корелације са дискриминативном функцијом. Висина тих коефицијената корелација у неким случајевима достиже и супстанцијални ниво.

Трећу категорију чини пет варијабли које имају систематски или скоро систематски утицај на разлике у домену злоупотребе дрога. То су лош успех у школи, постојање или непостојање школског полицајца, бежање из школе, присуство дилера дроге у кругу школе и претње другим ученицима. О овим варијаблама ће посебно и детаљније бити речи у наставку.

---

¹⁰ У питању су квадрирани канонички коефицијенти корелација.

■ ДИСКУСИЈА

Имајући у виду да 24 варијабле из школске средине објашњавају између 14 и 27,53% варијансе разлика¹¹ између адолесцената и адолесценткиња који злоупотребљавају и не злоупотребљавају дрогу, може се основано претпоставити да школско окружење и нема неки велики утицај на ту злоупотребу. Тај резултат се, наравно, мора проверавати и у наредним истраживањима. Наиме о ограниченим утицајима школског окружења говори податак да знатан број варијабли не доприноси разликама између адолесцената који злоупотребљавају и не злоупотребљавају дрогу, али и податак да је приличан број варијабли које имају само спорадичан утицај у диференцијацији. Спорадичан утицај је важан, али се манифестује само у неком од три понашајна облика злоупотребе и/или само код адолесцената или адолесценткиња. Тешко је за већину ових варијабли открити неку правилност која би издржала све емпиријске провере, осим код оних које се односе на насиље. Код њих постоји прилично јасна правилност о повезаности неких од тих облика насиља са злоупотребом дрога.

Када се разматрају варијабле које на систематски начин утичу на разлике између ученика који злоупотребљавају и не злоупотребљавају дрогу, истиче се лош успех у учењу. Лош успех је снажан предиктор разлика код адолесценткиња које *само растурају дрогу* (-,415 и -,423)¹² и не тако снажан, али значајан предиктор код адолесцената који *користе и растурају дрогу* (-,214 и -,322). Осим у ова два случаја, важно је још поменути његов утицај на разлике код адолесценткиња које *само користе дрогу* (-,140 и -,341). У сва три примера лош успех фаворизује злоупотребу дрога.

Овај резултат је у извесном нескладу са ставовима појединих истраживача (Bailey & Hubbard, 1990; Mitrović i sar., 2006; Newcomb & Bentler, 1988; Stojadinović, 2004) који сматрају да лош успех има општу предиктивну улогу код злоупотреба дрога. Међутим, та улога се очигледно мења када се проверава у зависности од облика злоупотребе дрога и у зависности од пола и то треба имати у виду код организовања и креирања свих превентивних интервенција.

Други важан чинилац разлика између ученика који злоупотребљавају и не злоупотребљавају дрогу јесте бежање из школе. Ова врста бежања, дефинисана као недолажење у школу најмање три дана без знања родитеља, снажно повећава вероватноћу *само коришћења и коришћења и растурања дроге* и код адолесцената и код адолесценткиња. Исти правац повезаности постоји и код трећег облика, тј. *само растурања дроге*, али са овим понашањем бежање је само у корелацијама и то прилично ниским. Бежање из школе се не сме поистоветити са прекидима или напуштањем школе. Ти феномени нису анализирани

¹¹ Квадриране каноничке корелације сваког појединачног облика злоупотребе дроге.

¹² Први наведени број је канонички дискриминативни коефицијент, а други корелација са дискриминативном функцијом.

у овом раду, јер је истраживање рађено у регуларним школским приликама и није било могуће доћи до тих испитаника. Могли бисмо претпоставити да би се у тим случајевима добили слични или чак исти резултати. Важно је поменути да поређење узраста на коме су почела бежања из школе и узраста започињања коришћења дроге јасно показује да бежање претходи том понашању што значи да је оно чинилац злоупотребе дрога, а не њена последица.

Трећа варијабла из окружења школе која је изузетно важна за злоупотребу дрога је непостојање школског полицајца. Његово присуство у школским просторијама и школском дворишту је снажан протективни фактор посебно за оне адолесценте који само растурају дрогу (843 и ,180), али и за адолесценткиње које користе и растурају дрогу (,551 и ,429) или само користе дрогу (,420 и ,152). Занимљиво је да код адолесцената који само користе дрогу ова варијабла нема утицај на то понашање. Међутим, независно од тога треба истаћи да је постојање школског полицајца веома важан превентивни фактор који би многе проблеме са дрогом међу ученицима ефикасно отклонио.

Значајну улогу у постојању разлика између ученика који злоупотребљавају и не злоупотребљавају дрогу има и варијабла „присуство дилера дроге у кругу школе”. То присуство је снажан ризични фактор код оба пола ученика који користе и растурају дрогу и нешто мање снажан, али још увек врло изражен у понашању код ученика који само растурају дрогу. Интересантно је да дилери дроге у кругу школе немају утицаја на само коришћење дроге, ни код адолесцената, нити код адолесценткиња, па се може претпоставити да ни једни ни други дрогу не набављају од оних дилера који посећују њихово школско двориште. Независно од апстиненције у овом понашању стоји чињеница да је доступност дроге у школском дворишту јак ризични фактор код већине ученика који злоупотребљавају дрогу на два описана начина. То је још један разлог да се школски полицајци користе као врло користан и снажан заштитни фактор.

Последња варијабла из групе оних варијабли које су на систематски начин важне за злоупотребу дрога, а припадају школском окружењу, указује на психолошко насиље које се манифестује као „претње другим ученицима”. Ове претње имају важну улогу код свих облика злоупотреба и то и за адолесценткиње и за адолесценте, али је та улога посебно изражена код ученика који растурају дрогу, односно код коришћења и растурања и само растурања дроге. Имајући у виду ову систематску повезаност „претњи другим ученицима”, као и раније помињане резултате са другим варијаблама насиља, чини се оправданим тврдити да већ на адолесцентном узрасту постоји изражена спрега насиља са злоупотребом дроге која касније може прерасти у врло озбиљне насилне акте. У овом истраживању не постоје докази да ли насиље претходи злоупотреби или је последица злоупотребе. То што нека варијабла има предикторску способност не мора да значи да је и чинилац тог понашања. Ова способност може постојати и зато што је та варијабла важан симптом тог понашања, па се дакле,

ради о индикаторској предиктивности, а не о етиолошком фактору одређеног понашања. У вези са насиљем пред истраживачима је важан задатак да одговоре на питање да ли се ради о једном или другом поменутом статусу.

Добијени резултати упућују на закључак да окосница превентивних програма, када је школска средина у питању, треба да буде пет варијабли о којима је било речи. Класичним поступком који се најчешће примењује, тј. едукацијом о деловању и штетности дроге, очито се не постижу адекватни резултати, односно жељени исход изостаје у потпуности. У литератури је установљена неефективност тих програма, а неки истраживачи скрећу пажњу и на њихову штетност. Међутим, чињеница је да сви програми, који се темеље на етиолошким факторима из школског окружења, морају имати у виду разлике према полу.

Постојање разлика према полу, када је злоупотреба дроге у питању, није нов феномен. Истраживања су установила да оне постоје у врло различитим областима: у броју мушкараца и жена који користе дрогу (Greenfield et al., 2010; Marsh et al., 2018; SAMHSA, 2014); у начину доласка у први контакт са дрогом (Doherty et al. 2000; Najavitis, 2002); у узрасту првог коришћења дроге (Brady & Randall, 1999); у ефектима апстиненције (Becker & Koob, 2016); у учесталости преступничког понашања и врсти преступа (Breen et al., 2005; Curry & Latkin, 2003). Истраживања која су реализована на узорку адолесцената нису бројна (Radovanović, 2016; Serpelloni et al., 2013). Од етиолошких фактора по правилу су проучаване улоге физичког и сексуалног злостављања (Liebschutz et al., 2002; Moncrieff, 1996; Simpson & Miller, 2002) и улоге поремећаја расположења, депресије и анксиозности (Simon, 2009). И у једном и у другом подручју нађене су значајне разлике између полова. Нешто шири и другачија скала потенцијалних ризичних фактора код адолесцената налази се у радовима Серпелони и сар. (Serpelloni et al., 2013). У њима се такође проучавају разлике међу половима (на пример, присуство блиских особа које користе дрогу, употреба алкохола, проблеми у породичним односима и други), али међу њима нема варијабли из школског окружења.

У нашем истраживању, у коме су разматране 24 варијабле из школског окружења добијају се интересантни и важни резултати о различитим етиолошким коренима злоупотреба дрога зависно од пола. Код оних ученика који *само користе дрогу* било је заједничких само пет варијабли код оба пола, које значајно раздвајају оне који злоупотребљавају и не злоупотребљавају дрогу: бежање са часова, бежање из школе, опажање да наставници имају разумевања за проблеме ученика, учествовање у тучама ван школе и претње упућене другим ученицима. Разлике су постојале чак код 12 варијабли. Код адолесценткиња су посебно били вредни пажње лош успех и непостојање школског полицајца. Тих варијабли нема код адолесцената. У односу на адолесценткиње, код њих доминирају опажања да неки наставници превише користе алкохол, да се оцене не дају према знању и да у близини школе постоје тзв. супкултурални објекти (коцкарнице, кладионице, кафићи и други). Те разлике се веома лако уочавају у наредној табели.

Табела 4. Разлике према полу: значајне варијабле повезане са само растурањем дроге

Варијабле	Само растурају дрогу			Варијабле	Само растурају дрогу		
	м	ж	г		м	ж	г
Лош успех у последњем разреду	-	-	-	Бежање из школе	,237		,252
Непостојање школског полицајца	,843	,180	-	Учествовање у тучи у школи	,282	,552	,394
Поноси се именом школе	-	-	,373	Учествовање у тучи ван школе	,324	,232	,246
Неки наставници омаловажавају ученике	,341	,288	,178	Врећање других ученика	,251	-	-
Неки наставници су претили или врећали ученике	,249			Сексуално узнемиравање	,368	-	-
Погодна места за диловање у школи	,288	,173	,284	Бојготовање других ученика	,383	,457	,285
Дилери дроге у кругу школе	,262	,352	,286	Претње другим ученицима	,499	,325	,235

¹³ Варијабла има супресорску улогу.

Код облика злоупотреба дрога *користе и растурају*, код оба пола, суштински и истовремени допринос разликама у односу на ученике који немају контакт са дрогом имају присуство дилера у кругу школе, бежање из школе и претње другим ученицима. Разлике међу половима постоје код девет варијабли. Најважније од њих су да је сада лош успех у школи важан фактор код адолесцената, а не код адолесценткиња, да је непостојање полицајца у школи и даље изузетно важно за адолесценткиње и минорног значаја за адолесценте и да је небављење спортом карактеристично за адолесценткиње и потпуно ирелевантно за адолесценте.

Најуочљивија и најважнија разлика код *само растурања дроге* свакако је битна улога лошег успеха у школи код адолесценткиња. Та варијабла, заједно са учествовањем у тучи у школи и бојкотовањем неких ученика, представља темељ предикције *само растурања* дроге од стране ученица. Ниједна од те три променљиве не постоји код адолесцената који растурају дрогу. Код адолесцената врло снажан предиктор *само растурања* је непостојање школског полицајца ($,843$ и $,180$). Та варијабла сада потпуно неочекивано има супресорски статус код адолесценткиња ($-,480$ и $,191$). Од варијабли насиља код адолесцената који *само растурају дрогу* треба навести вређање других ученика и сексуално узнемиравање као доста снажне предикторе који код адолесценткиња не постоје.

■ ЗАКЉУЧЦИ И ПРЕПОРУКЕ

У презентованом истраживању поуздано је утврђено да лош успех, бежање из школе, непостојање школских полицајаца, лака доступност дроге услед присуства дилера у кругу школе, те неки облици насиља међу ученицима представљају снажне ризичне факторе за све облике злоупотреба дрога код ученика. Поред тога поуздано је утврђено да у вези са тим факторима, али и онима који су важни само за поједине облике злоупотребе дрога, постоје евидентне разлике према полу које битно утичу не само на вероватноћу злоупотребе, него и на њене појавне облике.

Примењена метода анализе утицаја варијабли школског окружења на злоупотребу дрога поуздано је утврдила да наведени фактори представљају реалне чиниоце злоупотребе дрога код младих. Међутим, због тога што је злоупотреба дрога изузетно сложен истраживачки феномен у коме се преплићу утицаји фактора различитог порекла, аутори сматрају да је неопходно и даље испитивати чиниоце тог понашања. Неспорно је да примењена метода анализе података може поуздано да утврди који чиниоци злоупотреба дрога делују непосредно, а који посредно, што је и установљено у датом истраживању. При томе, истакнуто је да су наведени фактори непосредни чиниоци ове злоупотребе. Метода,

међутим, а и истраживање у целини не може да открије „унутрашње механизме” којим та понашања, као што су, на пример, насиље у школи или бежање из школе, изазивају пробање и касније коришћење, па и растурање дроге. Једини начин да се ти механизми открију су тзв. клиничка или идиографска истраживања која путем анализе појединачних случајева и појединих фаза у понашању откривају те путеве трансформисања једне врсте понашања у нека наредна понашања различите природе.

Једно од важних ограничења овог истраживања представља чињеница да у њему нису учествовали испитаници млађи од 15 година. Веома је значајно да буде разматрано постојање поремећаја понашања (пробања/коришћења/растурања дроге) на раним узрастима, јер истраживачки налази с тим у вези имају посебну улогу у превенцији злоупотреба дрога. Но, јасно је да се сви феномени не могу сагледати у једном истраживачком подухвату, те се зато и предлажу нова истраживања, па и она која имају потпуно другачије истраживачке концепте.

Посебно важно питање представљају импликације истраживања на превенцију злоупотреба дрога у оквиру школа. С обзиром на то да постоје ризични фактори злоупотреба који су исти код оба пола, програми превенције би требало да имају извесне заједничке садржаје за све ученике. Посебно треба инсистирати на системским начинима решавања проблема лошег успеха, бежања из школе, лаке доступности дроге и насиља међу ученицима. Један од начина да се то постигне јесте да се у школама ангажују школски полицајци и стручњаци за поремећаје у понашању код адолесцената. Школа, по природи своје делатности, мора бити организатор и носилац и других видова превентивних интервенција, као што су учење вештина супротстављања притисцима вршњачких група и замена вршњачких група са негативно усмереним понашањима оним групама које имају вредносни систем прихватљив за друштвену заједницу. Међутим, мора се имати у виду да у вези са факторима злоупотребе дроге (у свим њеним облицима) постоје разлике према полу и да се превентивне интервенције морају прилагодити тим разликама. Ако се то не учини, ове интервенције ће готово сигурно имати ниску ефективност.

■ КОРИШЋЕНА ЛИТЕРАТУРА

- Anderson, D. M. (2014). In school and out of trouble? The minimum dropout age and juvenile crime. *Review of Economics and Statistics*, 96(2), 318–331. DOI:10.1162/REST_a_00360
- Bailey, S. L., & Hubbard, R. L. (1990). Developmental variation in the context of marijuana initiation among adolescents. *Journal of health and social behavior*, 31(1), 58–70.
- Bašić, J. (2009). *Teorije prevencije: prevencija poremećaja u ponašanju i rizičnih ponašanja djece i mladih*. Školska knjiga.
- Becker, J. B., & Koob, G. F. (2016). Sex Differences in Animal Models: Focus on Addiction. *Pharmacological Reviews*, 68(2), 242–263.
- Brady, K. T., & Randall, C. L. (1999). Gender differences in substance use disorders. *The Psychiatric clinics of North America*, 22(2), 241–252. DOI:10.1016/s0193-953x(05)70074-5
- Breen, C., Roxburgh, A., & Degenhardt, L. (2005). Gender differences among regular injecting drug users in Sydney, Australia, 1996–2003. *Drug and alcohol review*, 24(4), 353–358. DOI:10.1080/09595230500263871
- Curry, A. D., & Latkin, C. A. (2003). Gender differences in street economy and social network correlates of arrest among heroin injectors in Baltimore, Maryland. *Journal of urban health: bulletin of the New York Academy of Medicine*, 80(3), 482–493. DOI:10.1093/jurban/jtg049
- Doherty, M. C., Garfein, R. S., Monterroso, E., Latkin, C., & Vlahov, D. (2000). Gender differences in the initiation of injection drug use among young adults. *Journal of urban health: bulletin of the New York Academy of Medicine*, 77(3), 396–414. DOI:10.1007/BF02386749
- ESPAD Group (2020). *ESPAD Report 2019: Additional Tables*. Publications Office of the European Union, Luxembourg.
- Evropsko istraživanje o upotrebi alkohola i drugih droga među mladima u Srbiji 2008. (2009). Beograd: Ministarstvo zdravlja Republike Srbije, Institut za javno zdravlje Srbija „Dr Milan Jovanović Batut”.
- Gottfredson, D.C. (2001). *School and delinquency*. Cambridge University Press.
- Greenfield, S. F., Back, S. E., Lawson, K., & Brady, K. T. (2010). Substance abuse in women. *The Psychiatric clinics of North America*, 33(2), 339–355.
- Hibell, B., Andersson, B., Bjarnason, T., Kokkevi, A., Morgan, M., & Narusk, A. (1995). *The 1995 ESPAD report alcohol and other drug use among students in 26 European countries*. The Swedish Council for Information on Alcohol and other Drugs (CAN), Council of Europe, Co-operation Group to Combat Drug Abuse and Illicit Trafficking in Drugs.
- Hirsch, R. A., Dierkhising, C. B., & Herz, D. C. (2018). Educational risk, recidivism, and service access among youth involved in both the child welfare and juvenile justice systems. *Children and Youth Services Review*, 85, 72–80. DOI:10.1016/j.childyouth.2017.12.001
- Jugović, A. (2004). Rizična ponašanja omladine u Srbiji. U S. Mihailović (ur.), *Mladi zagubljeni u tranziciji* (str. 177–203). Centar za proučavanje alternative.
- Liebschutz, J., Savetsky, J. B., Saitz, R., Horton, N. J., Lloyd-Travaglini, C., & Samet, J. H. (2002). The relationship between sexual and physical abuse and substance abuse consequences. *Journal of substance abuse treatment*, 22 (3), 121–128.
- Lochner, L., & Moretti, E. (2004). The effect of education on crime: Evidence from prison inmates, arrests, and self-reports. *The American Economic Review*, 94(1) 155–189 DOI:10.1257/000282804322970751

- Loeber, R., & Farrington, D. P. (2000). Young children who commit crime: epidemiology, developmental origins, risk factors, early interventions, and policy implications. *Development and Psychopathology*, 12(4), 737–762.
- Maguin, E. & Loeber, R. (1996) Academic Performance and Delinquency. In Tonry, M. (ed.), *Crime and Justice*, Vol. 20 (pp. 145–264). University of Chicago Press. DOI:10.1086/449243
- Maljković, M. (2020). *Povezanost školskog neuspeha i sukoba sa zakonom u periodu adolescencije* [doktorska disertacija, Univerzitet u Beogradu, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju]. NaR-DuS. <https://nardus.mpn.gov.rs/handle/123456789/18077>
- Maljković, M., Gutvajn, N., Kovačević-Lepojević, M., & Ilijić, Lj. (2021). *Educational status and problems of juvenile delinquents*. In N. Gutvajn, J. Stanišić, & V. Radović (Eds.), *Problems and perspectives of contemporary education* (pp. 374–395). Institute for Educational Research.
- Marsh, C.J., Park, K., Lin, Y.A., & Bersamira, C. (2018). Gender differences in trends for heroin use and nonmedical prescription opioid use, 2007–2014. *Journal of Substance Abuse and Treatment*, 87, 79–85 <https://www.jsatjournal.com/action/showPdf?pii=S0740-5472%2817%2930373-2>
- McCluskey, C. P., Krohn, M. D., Lizotte, A. J., & Rodriguez, M. L. (2002). Early substance use and school achievement: An examination of Latino, White, and African American youth. *Journal of Drug Issues*, 32(3), 921–943. DOI:10.1177/002204260203200313
- Mejovšek, M. (2008). *Metode znanstvenog istraživanja*. Naklada Slap.
- Mitrović, D., Smederevac, S., Grujičić, S. i Čolović, P. (2006). Tipološki pristup rizičnom ponašanju adolescenata. *Zbornik Instituta za pedagoška istraživanja*, 38(1), 264–278
- Moncrieff, J., Drummond, C., Candy, B., Chęcinski, K. & Farmer, R. (1996). Sexual abuse in people with alcohol problems: A study of the prevalence of sexual abuse and its relationship to drinking behaviour. *The British Journal of Psychiatry: The Journal of Mental Science*, 169(3), 355–360. DOI:10.1192/bjp.169.3.355
- Najavitis, L. (2002). *A women's addiction workbook*. New Harbinger Publications.
- Newcomb, M. D., & Bentler, P. M. (1988). Impact of adolescent drug use and social support on problems of young adults: a longitudinal study. *Journal of Abnormal Psychology*, 97(1), 64–75. DOI:10.1037//0021-843x.97.1.64
- Radovanović, I. (2016). *Zloupotreba droga u populaciji srednjoškolskih učenika: fenomenologija, etiologija i modeli prevencije*. [doktorska disertacija, Univerzitet u Beogradu, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju]. Dostupno na: <https://phaidrdbg.bg.ac.rs/detail/o:13279#?q=%D1%80%D0%B0%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%9B%20%D0%B8%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%B0&page=1&pagesize=10>
- Radovanović, I. i Spasić, D. (2017). Uloga školskog policajca u etiologiji i prevenciji zloupotreba droga kod adolescenata. U B. Simeunović-Patić (ur.), *Policija i pravosudni organi kao garanti slobode i bezbednosti u pravnoj državi* (str. 253–271). Kriminalističko-policijska akademija.
- Radulović, D. (2014). *Psihološke osnove poremećaja ponašanja*. Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.
- Šapić, R. (2008). *Uloga porodice i psihoticizma u politoksikomaniji*. Zadužbina Andrejević
- Serpelloni, G., Genetti, B., Andreotti, A., Sperotto, M., Carpignano, A. I. & Zermiani, M. (2013). Differences in the risk factors for illicit drug use among young females and males aged 15–19 years. In A. Liquori O'Neil & J Lucas (Eds.), *DAWN Drugs and Alcohol Women Network: Promoting a Gender Responsive Approach to Addiction* (pp. 105–119). UNICRI Publication.

- 📖 Simon, N.M. (2009). Generalized anxiety disorder and psychiatric comorbidities such as depression, bipolar disorder and substance abuse. *Journal of Clinical Psychiatry* 70(2), 10–40 DOI: 10.4088/jcp.s.7002.02
- 📖 Simpson, T. L., & Miller, W. R. (2002). Concomitance between childhood sexual and physical abuse and substance use problems. A review. *Clinical psychology review*, 22(1), 27–77. DOI:10.1016/s0272-7358(00)00088-x
- 📖 Stojadinović, A. S. (2004). *Faktori rizika i protektivni faktori za usvajanje rizičnih ponašanja – upotrebu duvana, alkohola, i droga/u u adolescenciji*. [Neobjavljena doktorska disertacija, Univerzitet u Novom Sadu – Medicinski fakultet].
- 📖 Substance Abuse and Mental Health Administration (SAMHSA) (2014). *Results from the 2013 National Survey on Drug Use and Health Summary of National Findings*. Rockville HHS Publication No. (SMA) 1–863. NSDUH Series H-48.
- 📖 Townsend, L., Flisher, A. J., & King, G. (2007). A systematic review of the relationship between high school dropout and substance use. *Clinical child and family psychology review*, 10(4), 295–317. DOI:10.1007/s10567-007-0023-7
- 📖 Zuckerman, M. (1991). *Psychobiology of personality*. Cambridge University Press.
- 📖 Zuckerman, M. (2002). Zuckerman-Kuhlman Personality Questionnaire (ZKPO): An alternative five factorial model. In B. DeRaad & M. Perugini (Eds.), *Big Five Assessment* (pp. 377–396). Hogrefe and Huber Publishers.
- 📖 Žunić-Pavlović, V., Popović-Čitić, B. i Pavlović, M. (2010). *Programi prevencije poremećaja ponašanja u školi*. Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.

Примљено 12.05.2024; прихваћено за штампу 27.11.2024.